

بلوچستان و نقش آن در تحولات سیاسی اواخر دوره صفوی و پیامدهای آن

کوروش صالحی*، زینب بلوچی‌نژاد

دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه سیستان و بلوچستان؛ کارشناس ارشد تاریخ، دانشگاه سیستان و بلوچستان

تاریخ دریافت: (۱۳۹۶/۰۳/۲۳) تاریخ پذیرش: (۱۳۹۶/۱۱/۱۰)

Baluchistan and Its Role in the Political Developments of the Late Safavid Period and Its Consequences

Kurosh salehi, zenab baluchinejad

Associate Professor Department of History, Sistan and Baluchestan University;
MA graduate of History, Sistan and Baluchestan University

Received: (2017/06/13)

Accepted: (2018/01/30)

Abstract

The Safavids did not have a proper supervising of the situation in distant states such as Makoran (Baluchistan) until the time of Shah Abbas I. Thus, after domination of these areas, they turned the government into mediators by handing over the administration of a part of Baluchistan to the Governor of Kerman and another part of it to the Sultanate. This process, which was roughly based on indirect observation of states, although its short-term negative effects were not revealed in the short term, but in the long run, and occasionally the weakness of the central government, caused a lot of problems for the Safavids and focused on local dissatisfaction in Baluchistan. And this field contributed greatly to the victory of the Ghiljaidin the attack on the capital of the Safavid. The basic question that this study seeks to provide a well-grounded answer to what was the basis of the context and effect of the Baluch revolt in southeastern Iran during the Safavid period? The main hypothesis of the paper is that the numerous attacks of Kerman rulers, religious hardship and tax pressures caused people to be dissatisfied with the Safavid regime and caused them to revolt in the late Safavid; these riots set the stage for weakening the Safavid rule on the eastern borders and spreading the Mahmud Afghan refugee provided. This paper describes the ups and downs of developments in this state in Safavid era, which shows that the change in the role of the borderland peoples from the borderland to the influence factor and the attackers to the extent to which the government, the behavior and attitude of the structure of the central government of Safavid It depends.

Keywords: Makoran, Baluchistan, Safavid fall, Ghiljaidin, Kerman

چکیده

صفویان تا روزگار شاه‌عباس اول نظارت مناسبی بر اوضاع ایالات دور دست مانند مکران (بلوچستان) نداشتند؛ از این رو آنان بعد از تسلط بر این نواحی، با واگذار کردن اداره بخشی از بلوچستان به والی کرمان و قسمت دیگری از آن به ملوک سیستان، به صورت نیابتی به حکومت با واسطه در این مناطق پرداختند. تأثیرات منفی این روند که به طور نسبی بر نظارت غیرمستقیم ایالات استوار بود، در کوتاه مدت هویدا نشد اما در بلند مدت و به گاه ضعف حکومت مرکزی، مشکلات فراوانی را برای صفویان و کانونی از نارضایتی محلی را در بلوچستان پدید آورد و به پیروزی غلجاییان در حمله به سوی پایتخت صفویان کمک بسیاری نمود. سؤال اساسی این پژوهش این است که مبنای شورش بلوچ‌های جنوب شرق ایران در دوره صفویه چه بود؟ فرض اصلی مقاله بر آن است که حملات متعدد حکام کرمان، سخت‌گیری‌های مذهبی و فشارهای مالیاتی سبب نارضایتی مردم از حکومت صفویه و در نهایت شورش آنها گشت؛ این شورش‌ها زمینه‌های تضعیف حکومت صفویه در مرزهای شرقی گسترش شورش محمود افغان را فراهم نمود. این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی به فراز و نشیب تحولات این ایالت در روزگار صفویه می‌پردازد، نشان می‌دهد که عوض شدن نقش اقوام مرزنشین از مرزبانی به عامل نفوذ و یاری‌رسان مهاجمان تا چه میزان به طرز حکومت، رفتار و نگرش ساختار دولت مرکزی صفوی بستگی داشته است.

کلیدواژه‌ها: مکران، بلوچستان، سقوط صفویه، غلجاییان، کرمان.

۱. مقدمه

عدم توجه به اقوام ساکن مرزها با خرده‌فرهنگ‌های موجود در آن، گاه برای جوامع می‌تواند مسائل و مشکلات جبران‌ناپذیری را به وجود آورد. در دوره صفویه برخی اشتباهات استراتژیک در نحوه اداره ایالات و ولایاتی که حساسیت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی در آن بسیار زیاد بود، باعث شورش‌هایی شد که در نهایت، این اغتشاشات با همراهی دیگر عناصر ناراضی سقوط دولت صفوی را موجب گردید. از مرگ شاه عباس اول صفوی تا دوران شاه سلطان حسین، منحنی قدرت صفویه با تنزل کارایی حکومت، کاهش توان نیروهای نظامی، ضعف اقتصادی کشور و پیدایش مراکز متعدد قدرت در جامعه همراه بود. به تدریج، با وجود رقابت‌های تنگاتنگ قومی، بین اقوام محلی و ملوک سیستان و حکومت کرمان، کانونی از نارضایتی محلی در بلوچستان ایجاد شد. وجود نظام قبیله‌ای مترصد و منتظر ضعف حکومت مرکزی و رفتار حکام محلی به بهانه‌های گوناگون و عمدتاً با ظاهری مذهبی و فشارهای مالیاتی و سرخوردگی مردم از اقدامات حکام صفوی، موجب شد که در سال‌های پایانی سلطنت صفویان مردم این نواحی شورش کرده و با حمله به نواحی مجاور و غارت آنها، کمک زیادی به زمینه‌های پیروزی غلجاییان نمایند. سؤال اساسی این پژوهش این است که مبنای شورش بلوچ‌های جنوب شرق ایران در دوره صفویه چه بود؟ و آنان چه نقشی در روند تضعیف و سقوط صفویه ایفاء کردند؟ فرض اصلی مقاله بر آن است که حملات متعدد حکام کرمان، سخت‌گیری‌های مذهبی و فشارهای مالیاتی سبب نارضایتی مردم از حکومت صفویه گشت و موجبات شورش آنها را در اواخر

صفویه ایجاد کرد؛ این شورش‌ها زمینه‌های تضعیف حکومت صفویه در مرزهای شرقی و گسترش شورش محمود افغان را فراهم نمود. برخی سیاست‌های نادرست سلاطین اواخر دوره صفوی، از جمله اعمال خشونت نسبت به اقلیت‌های دینی، افزایش فشار مالیاتی، ظلم و ستم حکام صفوی بر مردم در ولایات، همراه با ضعف حکومت مرکزی زمینه‌های نارضایتی ایالتی را فراهم نمود. شورش بلوچ‌های جنوب شرق نمونه‌ای از این موارد بود که به دلیل نزدیکی با کانون شورشیان غلجایی، نقش مهمی در ناهنجاری‌های سیاسی و نظامی آن دوران داشته است. در دوران فوق، به تدریج از قدرت و نفوذ حکومت مرکزی در ولایات کاسته شد. ضعف حکومت مرکزی در کنار ظلم و ستم حکام برگزیده صفوی در ولایات، باعث شد بسیاری از مناطق تحت حکومت صفویان با دولت مرکزی مخالفت کنند. به عنوان مثال، در اواخر عهد صفوی (در زمان شاه سلیمان و شاه سلطان حسین) چندین بار بلوچ‌های اطراف کرمان و قندهار شورش کردند و به مبارزه با حکومت صفویان برخاستند. با ضعف دولت صفویه این شورش‌ها گسترش یافت. به تدریج این شورش‌ها از یک‌طرف موجب تضعیف نیروی نظامی دولت صفوی در مرزهای شرقی و از طرف دیگر زمینه‌ساز شورش افغان‌های غلجایی به سرکردگی محمود افغان گشت. وجود اشتراکات مذهبی بین بلوچ‌ها و بعضی از قبایل افغان، سودای کسب موقعیت و غنیمت در جنگ با صفویان، سیاست‌های غلط و فشارهای مذهبی و نبود مرکز قدرت مستقل صفوی در بلوچستان، سبب همکاری اقوام بلوچ با شورشیان شد.

است. در کتیبه شوش و نقش رستم و بیستون نام این سرزمین مکه یا مکران آمده است (کج، ۱۳۹۰: ۹۳؛ مارکوارت، ۱۳۶۸: ۷۵؛ مشکور، ۱۳۷۱: ۶۳۴) و تمامی این منطقه جزئی از قلمرو هخامنشیان در غرب رودخانه سند (به عنوان مرز جنوب شرقی هخامنشیان) بوده است. منطقه کهن مکران در نوشته‌های جغرافیای تاریخی مانند مسالک و ممالک، البلدان، التقوم و صورت القالیم، جزئی از اقلیم دوم و از کرمان تا رود سند یا ایندوس امتداد داشته است. در بعضی اسناد و نقشه‌های تاریخی اروپایی و بعضی نوشته‌های عربی، دریای عمان امروزی نیز بحر مکران بیان شده است. بلوچستان به دلیل فاصله قابل توجه از مرکز و وجود عامل کویر، یکی از دورترین ایالت‌های جنوب شرق ایران و از ایالات گرمسیر بوده است (سربازی، ۱۳۷۸: ۲۵). در شاهنامه فردوسی این قوم در جرگه سپاهیان کی خسرو ذکر شده‌اند (مخبر، ۱۳۲۵: ۳۶). در دوران اسلامی و در ایام حکومت سلسله‌های صفاریان، سامانیان و غزنویان، بلوچ‌ها در این منطقه شورش‌هایی بر ضد حاکمان وقت خود انجام دادند. در روزگار حملات مغول، جغتای مأمور فتح بلوچستان شد و در زمان تهاجمات امیر تیمور گورکانی، وی پس از فتح کرمان متوجه بلوچستان شد (یزدی، ۱۳۳۶: ۱/۵۷۷) و چون بلوچ‌ها در مقابل او مقاومت نمودند، پس از شکست آنها، بلوچستان را غارت کرد (کاظمیه، ۱۳۵۷: ۱۶). با پیدایش صفویان، شاه اسماعیل اول، پس از تثبیت حکومت خود در آذربایجان و فتح سایر نقاط ایران، ترویج مذهب تشیع را سرلوحه اقدامات خویش قرارداد؛ اما مشکلات آغازین در راه استقرار قدرت و وجود دشمنان خارجی، از جمله ازبکان در شرق و عثمانی‌ها در غرب، موجب شد که گسترش قدرت

۲. پیشینه تحقیق

پیرامون سابقه پژوهشی موضوع می‌بایست خاطر نشان کرد که ویلم فلور در دو کتاب *برافتادن صفویان، برآمدن محمود افغان* (۱۳۶۵) و *اشرف افغان در تختگاه اصفهان* (روایت شاه‌دان هلندی) (۱۳۶۷) و نیز در تحقیقات جدید صفویه پژوهی، زمینه‌ها و پیامدهای شورش اقوام ساکن بلوچستان در تضعیف و سقوط صفویه ریشه‌یابی نشده است. مرحوم باستانی پاریزی در مقدمه کتاب *تذکره کرمان* و سایر آثار فاخرش، سپاهی (۱۳۸۵) در کتاب خود، بلوچستان در عصر قاجار (بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی بلوچستان در عصر قاجار از ابتدای سلطنت قاجار تا نهضت مشروطه) در بخش مقدماتی کتاب نگاهی گذرا به تاریخ بلوچستان تا روی کار آمدن قاجارها داشته است. سرافازی (۱۳۸۳) نیز در مقاله خود تحت عنوان «بلوچستان در عصر صفوی»، به شورش بلوچ‌ها در این دوره اشاره کرده است. بدین ترتیب مقاله حاضر را می‌توان پژوهشی درباره جایگاه بلوچستان در شورش‌ها و تحولات اواخر عصر صفویه محسوب کرد که با هدف تبیین و تحلیل عوامل، زمینه‌های شورش بلوچ‌ها و بررسی پیامدهای آنها در تحولات اواخر عصر صفویه و نقش آنان در روند تضعیف و سقوط صفویه، علل پیوستن آنان به محمود افغان و عملکرد آنان پس از سقوط صفویه سامان یافته است.

۳. مختصری از تاریخچه اداره بلوچستان تا اواسط

دوره صفوی

در تاریخ کهن ایران‌زمین، هرودوت از مکا یا مکران به عنوان چهاردهمین ساتراپی هخامنشی نامبرده

بود. از سال ۱۰۲۱ تا ۱۰۳۱ ق سربازخانه قزلباش‌ها در بمپور وجود داشت (اسکندریک منشی ترکمان، ۱۳۷۷: ۱/۲ / ۸۶۱) که این سربازخانه پشتیبانی برای تحصیل‌داران مالیاتی در بلوچستان بود و البته بعضی خشونت‌ها و سودجویی‌ها در همین روزگار صورت گرفت که شاید مقدماتی برای عکس‌العمل‌های بعدی بلوچ‌ها و قندهاری‌ها گردید. ملاجلال منجم گزارش می‌کند:

مقرر شد اگر احدی از مردم شهر و رعیت در نواحی، رغبت به آلات حرب و دست آوردن تیر و تفنگ نماید، دست او را ببرند و اگر زیاده‌روی کند سر او را از بدن جدا سازند (منجم یزدی، ۱۳۶۴: ۳۷۴).

شاه‌عباس توانست در نواحی جنوب و جنوب شرقی، از جمله جزیره هرمز و خلیج فارس و سیستان و بلوچستان، نفوذ دولت مرکزی را احیاء کند اما با این وجود، پس از فوت وی، به تدریج از نفوذ دولت مرکزی در این نواحی کاسته شد که این امر به خاطر اشتباهی بود که وی انجام داد، چراکه شاه‌عباس بعد از فتح قندهار حکمرانی آن را به گنجعلی‌خان واگذار کرد و فرزندش، علیمردان‌بیگ، به نیابت از پدر حاکم کرمان شد (اسکندریک منشی ترکمان، ۱۳۷۷: ۱/۲ / ۸۸۲)، ملک میرزای صفاری نیز به حکومت بلوچستان رسید (وزیری، ۱۳۷۵: ۶۲۸). پس از عزل گنجعلی‌خان از حکمرانی کرمان، صفویان به دلیل نیابتی کردن حکومت، نتوانستند در بلوچستان حضور دائم و فعالی داشته باشند چرا که هیچ‌گونه جدیتی برای اداره بلوچستان انجام ندادند و حتی سپاه منظمی که در بلوچستان وجود داشت، منحل گردید. بعد از مرگ شاه‌عباس و روی کار آمدن شاهان بعدی، به تدریج از قدرت نفوذ حکومت مرکزی

صفویان در برخی از نقاط، از جمله بلوچستان، به تدریج و بعد از گذشت سال‌ها از تأسیس این حکومت انجام گیرد. البته با این تفاوت محسوس که حکومت‌های قبل از صفویه (Newman, 2006: 24) عموماً داعیه تفاوت مذهب با این رعایای مرزنشین نداشتند اما حکومت صفویان خود را مدعی طرحی نو برای حکومت کردن در قلمرو ایران‌زمین می‌دانست. هرج و مرج بعد از فوت شاه‌طهماسب باعث شد صفویان نتوانند وضع خود را در دوره جانشینان وی در بلوچستان حفظ کنند (رهر برن، ۱۳۵۷: ۱۶).

گنجعلی‌خان، بعد از فتح بمپور (اسکندریک منشی ترکمان، ۱۳۷۷: ۱/۲ / ۸۶۱-۸۶۲؛ همت، ۱۳۷۰: ۵۱-۵۷) دو اقدام انجام داد که تا پایان دوره قاجاریه به صورت سنت اداری در بلوچستان به کار گرفته شدند. این دو اقدام گنجعلی‌خان عبارت بودند از: ۱. گرفتن گروگان از رؤسای نواحی مختلف بلوچستان و انتقال آنها به کرمان در حالی که، با توجه به بافت قومی و رقابت‌های مختلف فامیلی، رسم گروگان‌گیری روش پایداری برای ایجاد امنیت و کنترل مؤثر در بلوچستان به حساب نمی‌آمد (وزیری، ۱۳۷۵: ۲۸۱)؛ ۲. واگذاری اداره بلوچستان به حاکم بزم (سپاهی، ۱۳۸۲: ۳۰) که با فاصله‌ی قابل توجهی، از بلوچستان قرار داشت، در درازمدت نتیجه‌ای جز دوری کلی بلوچستان از حکومت صفوی را به همراه نداشت. علاوه بر این، این روش‌ها زمینه‌های سوء استفاده حکام کرمان و حتی سیستان را، به علت دوری منطقه بلوچستان از حکومت مرکزی، فراهم می‌کرد و نتیجه سوء نیابتی کردن حکومت در دوران زوال و سقوط صفویان به سرعت نمایان گردید. این سال‌ها دوره اوج نفوذ صفویان در ناحیه بلوچستان

سیاسی، فشارهای مالیاتی، و تعصبات مذهبی همراه با ضعف قدرت مرکزی موجب بروز شورش‌هایی در کشور گشت؛ از جمله شورش‌های گرجستان، شورش حاکم گرجی گئورگی ساکاآدزه معروف به موراوی در ۱۰۳۹ ق (همان: ۲/ ۳۴-۳۵)، شورش علیمردان خان حاکم قندهار در ۱۰۴۲ ق (قزوینی، ۱۳۶۷: ۵۲-۵۴). می‌توان وضعیت سیاسی - اداری ایران این دوره را این‌گونه تشریح کرد: از یک‌سو خواجه‌سرایان و دولتمردان و روحانیون متفذاهم بر سر کسب قدرت رقابت می‌کردند و برای یکدیگر پاپوش می‌بافتند و از سوی دیگر دستوره‌های شاه که زیر نفوذ و فتوای روحانیون در آزار اقلیت‌های مذهبی صادر شده بود، مردم سنی مذهب بلوچ، کردهای شیروان و افغان‌های قندهاری را علیه دولت صفوی شورانند. شورش‌های بسیاری در این دوره صورت گرفت که شورش بلوچ‌ها نمونه‌ای از آنها است. این شورش‌ها زمینه‌ساز ضعف و درنهایت سقوط سلسله صفویه شد. در دوره سلطنت شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ق)، تنها واقعه مهم بلوچستان، در ارتباط با حکومت صفویان، اطاعت نکردن حاکمان مکران است که «سر از فرمان پیچیده و از متوجهات دیوانی ابا کردند». به دستور شاه صفی جانی‌خان شاملوی، که در آن زمان حکمران کرمان بود، برای تنبیه متمردان به مکران لشکر کشید و بعد از سروسامان آن ولایت، عده‌ای از بزرگان بلوچ را، به رسم گروگان، به کرمان کوچانید و در آنجا مسکن داد (اسکندریک منشی ترکمان، ۱۳۱۷: ۱۳۱-۱۳۲). در منابع، هیچ گزارشی از بلوچستان در زمان شاه‌عباس دوم به دست نمی‌آید. در این دوره بازپس‌گیری قندهار از گورکانیان، مهم‌ترین مسئله در مرزهای شرقی ایران بود؛ بنابراین فرصتی برای توجه صفویان

کاسته شد و در نتیجه بسیاری از مناطق تحت حکومت بنای مخالفت با حکومت مرکزی را گذاردند. در زمان جانشینان شاه‌عباس نه تنها صفویان تسلطی بر بلوچستان نداشتند، بلکه این اقوام بلوچ بودند که با حملات گاه و بی‌گاه خود برای نواحی اطراف کرمان، تولید هرج و مرج کردند و باعث بر هم زدن نظم سیاسی و اجتماعی حکومت صفویان در این منطقه شدند.

۴. نوسانات قدرت در منطقه بلوچستان در اواخر

عصر صفویه

در عصر جانشینان شاه‌عباس اول، شیب رو به ازدیاد منحنی قدرت صفویه و نیز تنزل کارایی حکومت، تضعیف نیروی نظامی و ضعف توان اقتصادی، از پدیداری آثار فتور این سلسله خبر می‌داد (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۸۸). دودمان صفوی در این دوره به ورطه بحران‌های اداری، سیاسی، اقتصادی و ایدئولوژیکی کشانده شدند. یکی از سیاست‌های اشتباه جانشینان شاه‌عباس، قتل دودمان شاهی (اولثاریوس، ۱۳۶۹: ۴۲۳) و رجال قدرتمند و کارآزموده پیشین عصر شاه‌عباس و سپردن امور به هواخواهان دولت جدید بود که غالباً از خواجه‌سرایان و امرای نالایق بودند (اسکندریک منشی ترکمان، ۱۳۷۷: ۲/ ۵۰-۵۲؛ مروی، ۱۳۶۴: ۱۸/ ۱) که آسیب‌پذیری ایالات و ضعف قدرت حکومت را در پی داشت.

سیاست جانشینان شاه‌عباس در اعمال خشونت به حکام ایالات و متلاشی نمودن قدرت آنان، نابسامانی‌های اقتصادی در برخی ایالات، نزاع داخلی طبقه حاکم، دخالت خواجه‌سرایان در ساختار قدرت

به امور بلوچستان پیش نیامد.

با مرگ شاه‌عباس دوم، انحطاط صفویه سرعت و شتاب بیشتری گرفت (Matthee, 2010: 139-14) سیوری و دیگران، ۱۳۸۰: ۸۸-۸۹) و رفتارهای ناشایست توسط حکام و فرمانروایان کرمان نسبت به اقوام بلوچستان که ضمیمه آن ایالت بود، بیشتر شد. نتیجه اقتصادی این طرح نیابتی حکومت کردن بر بلوچستان، این بود که از سویی، حکمرانان کرمان درصدد بودند به بهانه‌ی وجود ناامنی از ارسال مقادیری از درآمدهای مالیاتی که می‌بایست به پایتخت صفویه روانه شود، خودداری ورزند؛ (علت این بهانه‌تراشی‌ها آن بود که در دوران شاه‌عباس مقادیر قابل‌توجهی از زمین‌های کرمان خاصه شده بود و عواید حاصل از آنها به مرکز ارسال می‌شد و در نتیجه از درآمد حکام محلی کاسته شده بود و این باب میل حکمرانان کرمان نبود بنابراین دولت مرکزی را از بروز ناامنی می‌ترسانیدند و با این عمل از ارسال درآمدهای ایالت کرمان و بلوچستان به اصفهان خودداری می‌کردند.) از سوی دیگر این بهانه‌تراشی‌ها باعث دریافت مجوز لشکرکشی به بلوچستان نیز می‌گردید که در نتیجه جنگ‌های فرسایشی و طولانی‌مدت بین حکمران کرمان و سرداران بلوچ اتفاق می‌افتاد که از این حرکات نیابتی، به رعایای بلوچستانی و نیز اقتدار و مشروعیت حکومت صفویان به عنوان صاحبان تاج و تخت ضرر و زیان زیادی می‌رسید. از این فرصت به دست آمده خوانین بلوچ نیز استفاده کردند و عده‌ای، از جمله میرکریم سرحدی، میرشنبه حاکم سرباز و میرخسروشاه حاکم دزک، سر به شورش برداشتند که این امر موجب نابسامانی بلوچستان و قتل و غارت بسیاری گردید (مشیزی، ۱۳۶۹: ۳۸۲-۳۸۵). مشیزی در

مورد اولین حمله بلوچ‌ها چنین نوشته است:

آنچه راقم حروف از صحیح القولی استماع نمود این است که چند نفر از جماعت بارزی که در سرحد و محال اقرب و ولایت اربعه سکنی دارند که ریش‌سفیدان ایشان، لونگ، مونگ و ماراسنگ از جمعی دیگر از مردم همان سرحد و هو و بیجان (هودیان) و بزمان و... میرخسروشاه که در جالق و دزک می‌باشند متحد شده بودند (همان: ۴۰۷-۴۰۹).

بنا به گزارش مشیزی رؤسای مختلف بلوچستان از دورترین نقاط باهم متحد شده و نیروی بزرگی را تشکیل داده بودند و با حمله به خبیص می‌خواستند نارضایتی خود را از حکومت صفوی نشان دهند. بدرفتاری و سخت‌گیری حکام با بلوچ‌ها هرروز شدت بیشتری می‌یافت و زمینه‌های شورش آنها را فراهم کرد؛ با این حال، برای به اطاعت درآوردن آنان هیچ‌گونه اقدامی که بر اساس عقل و تدبیر باشد، صورت نپذیرفت. یکی از مهم‌ترین حوادث دوره شاه سلیمان در ارتباط با بلوچستان غارت گسترده‌ای بود که در سال ۱۱۰۰ ق صورت گرفت و بلوچ‌های خارانی و نواحی شرقی منطقه با همکاری سرحدنشینان به ریاست شاه سلیم نوشیروانی و خسروشاه بزرگزاده تا ناحیه خبیص را غارت کردند و بدون برخورد با هیچ مانعی به قتل و غارت پرداختند (ناصری‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۰۳). این حملات که در این زمان به صورت غارت نواحی مجاورشان بروز می‌کرد، در واقع عکس‌العمل مردم این بخش از ایران بود در برابر سرکوب‌های دوران شاه‌عباس اول و شاه سلیمان. این‌گونه غارت‌ها و شورش‌ها در تصورات عامیانه و حماسی به قیام بر ضد ظلم تعبیر می‌شد. عکس‌العمل حکمران کرمان در مقابل این تاخت‌وتاز گسترده اشتباه بود، چرا که وی چون این امر را ناشی از ضعف خود می‌دانست، آن را مسکوت گذاشت و

بلوچ‌ها به ضعف صفویان پی بردند و با این آگاهی، حملات روزبه‌روز گسترش یافت و بر مناطقی که مورد حمله و غارت قرار می‌گرفت، افزوده شد. سرانجام اوج این حملات همراهی بلوچ‌های ساکن در قندهار با افغان‌ها در حمله به اصفهان و سقوط حکومت صفویان بود.

نخستین تهدیدهای علنی بلوچ‌ها که شامل غارت کاروان‌های تجاری بود، از طرف حاکمان نیابتی منطقه مستقر در کرمان به هیچ شمرده شد؛ همان‌طور که دولت ساسانی تهدیدهای اولیه اعراب را جدی نمی‌گرفت. وقتیه نام‌های داروغه و عمال حکومتی در این زمان توجه شود، نام‌ها بیشتر گرجی یا ترک و یا کرد هستند؛ افرادی مثل گرگین‌بیگ، بیجن‌بیگ، قراخان‌بیگ و عزیز آقا کرد که کاری جز اذیت و آزار رعایا و مردم نداشتند. از زمان شاه سلیمان تا حمله محمود افغان، حملات مکرر بلوچ‌های اطراف کرمان به شهرهای مختلف کرمان، به‌خصوص شهداد، داور، زرنند، گوک (گلباف) و خود گواشیر، دارالحکومه کرمان، انجام گرفت (باستانی پاریزی، ۱۳۵۷: ۸۹-۹۰). بی‌توجهی دولت نسبت به بلوچ‌ها، در نهایت سبب سقوط دولت صفویه شد؛ چراکه قریب بیست هزار بلوچ درنبرد گلناباد، به محمود کمک کردند و مسلماً همکاری بلوچ‌ها و زرتشتیان، محمود را به کاخ چهل‌ستون اصفهان رسانید (فلور، ۱۳۶۵: ۱۱۵). به عقیده باستانی پاریزی، پیروزی بلوچ‌ها و افغان‌ها بر صفویه، به‌مثابه پیروزی جهل بر ظلم بوده و حاصل این پیروزی در اجتماع «جهل مرکب» شد (باستانی پاریزی، ۱۳۵۷: ۱۳۴). تاخت‌وتازهای آسان بلوچ‌ها در کرمان باعث شد نه تنها آن ایالت، بلکه سراسر سیستان، خراسان، یزد تا اطراف اصفهان عرصه تهاجمات آنان قرار بگیرد.

سفارش نمود که این عنوان را به دیگری نباید تقریر کرد. وی حتی نویسنده خبر را به دروغ‌گویی متهم نمود؛

و همین معنی عاقبت سبب جرئت گرفتن آن گروه مخدول‌العاقبه شده و آنچه باعث حملات آنها در سنوات بعد بدین ولایت شد، از همین غفلت او بود (مشیزی، ۱۳۶۹: ۵۴۶-۵۵۷).

اکنون حاکمان نیابتی بلوچستان که خود شروع کننده تحولات مخرب بودند برای نشان دادن قدرت خود وارد صحنه شدند و به‌ناچار وزیر کرمان برای سرکوب بلوچ‌ها وارد عمل شد. در وهله اول، یک سپاه ضعیف ۴۰ و ۵۰ نفری به مقابله با شورشیان فرستاده شد که به‌راحتی شکست خوردند و به دنبال این حادثه، بلوچ‌ها در سراسر منطقه خبیص تاختند. آنگاه وزیر، سپاه دیگری گردآورد که آنان نیز به هر جا می‌رسیدند، مانند شورشیان به غارت اموال مردم می‌پرداختند و «بر همگان مبرهن بود که از چنین سپهدار و سپاه، جز خرابی خلق‌الله چه خواهد آمد» (کرمانی، ۱۳۸۴: ۲۷۱). این سپاه نیز شکست خورد و با خفت و خواری تمام گریخت و چون حملات بلوچ‌ها گسترش بیشتریافت، ضعف نظامی حکمران نیابتی صفوی مستقر در کرمان آشکار گردید و مشخص شد که تعداد نیروهای انتظامی و دفاعی ولایت کرمان تا چه حد ناچیز و ناکارآمد است. بعدازاین لشکرکشی تا سال ۱۱۰۱ ق. از مکران و بلوچ‌های منطقه مطلبی در منابع این دوره نیامده است؛ بنابراین، این سال‌ها را به‌نوعی می‌توان آرامش‌ظاهری قبل از طوفان دانست، طوفانی که سرانجام تا سقوط سلسله صفویه ادامه یافت. در سال ۱۱۰۱ ق. اولین حملات بلوچ‌ها به مناطق خارج از بلوچستان آغاز شد. این حملات را می‌توان حملات و غارت‌های تلافی‌جویانه نامید. پس از اولین حملات،

داشتند. در سال ۱۶۹۹ م/۱۱۱۰ ق. میرخسروشاه دزکی و شاه سلیم نوشیروانی، باهم متحد شده و نواحی کرمان و گرمسیرات تا یزد را غارت کردند، شاه سلطان حسین که با وضع دشواری روبرو شده بود، گرگین‌خان را مأمور تأمین امنیت شرق و جنوب شرق و دفع یاعیان کرد (شاه حسین، ۱۳۴۴: ۵۰۴)، و او به همین منظور، به حکومت کرمان رسید (لکهارت، ۱۳۶۴: ۵۱). کرمانی در این باره می‌نویسد:

... سپهسالاری خراسان و قندهار تا سرحد کابل به انضمام سرداری ایالت کرمان و بلوچستان و والیگری کاخک و کارتیل (در گرجستان) و سایر ولایات گرجستان حسب‌الفرمان قضانشان به بندگان والامکان خان عظیم‌الشان شاهنوازخان (لقبی که شاه صفوی به گرگین‌خان اعطا نموده بود) مفوض گردید (کرمانی، ۱۳۸۴: ۲۹۹).

گرگین برای کاری در اصفهان توقف کرد و از آنجا که دفع شورش بلوچ‌ها ضروری بود، برادرش، کیوان میرزا (لئون)، به نیابت او به کرمان رفت. او متوجه شد که در این زمان طوایف بلوچ و افغان «به بلدی و اغوای مردم و جماعت ریگی و سیستانی و سکنه هودیان و طوایف لاشار، جرأت و جسارت تاخت و یغما به هم رسانیده و به دستگیری آن بلدان به معابر و بلدان راه می‌یابند» (نصیری، ۱۳۷۳: ۲۷۷). کیوان میرزا در ربیع‌الاول ۱۱۱۳ ق به طرف بلوچستان حرکت نمود تا با تهاجمات بلوچ‌ها مقابله کند. وی که مقابله با گروه‌های سازمان‌یافته بلوچ را مشکل می‌دید، «مکتوبی اعتراض‌آمیز و مقاتلی غیرت‌انگیز» برای حاکم سیستان فرستاد و درخواست کمک کرد، حاکم سیستان از کمک به کیوان میرزا خودداری کرد (همان، ۲۷۸) سرانجام کیوان میرزا در یکی از نبردهایش توانست میرخسروشاه دزکی را شکست دهد و شاه سلیم را به قتل برساند. وی سرهای بلوچ‌های

جریانات تاریخی مربوط به زوال اقتدار صفویان در بلوچستان از ابتدای حکومت شاه سلطان حسین با سرعت بیشتری به وقوع می‌پیوست. در سال ۱۱۰۶ ق دسته‌ای از بلوچ‌ها، ولایات یزد، خراسان، کرمان، سیستان، نائین و کوهپایه را به باد غارت دادند، مهاجمان بیشتر از بلوچ‌هایی بودند که در حوالی سیستان و کرمان زندگی می‌کردند. این گروه‌ها از بیراهه لوت و بیابان به این نواحی هجوم آوردند، با غارت این نواحی گروهی از مردم یزد، کوهپایه و نائین برای دادخواهی به اصفهان آمدند و نیروهایی از مرکز، برای سرکوب مهاجمان مأمور شدند، ولی در برخورد با آنها شکست خوردند (نصیری، ۱۳۷۳: ۶۶-۶۷). بدین ترتیب ۳۰ سال پیش از سقوط اصفهان، اغلب نیمه جنوبی کشور عرصه تاخت‌وتازهای بلوچ‌های ساکن کلات و اطراف قندهار قرار گرفت که حکم موج اول حمله به سوی پایتخت را داشت. در حقیقت اینان پیش‌قراولان آشنا به نواحی مرکزی ایران برای حمله افغان‌ها بودند. نبود رفتاری مناسب برای دلجویی و رفع تبعیض که بتواند میزان آسیب‌پذیری پایتخت و حکومت را از جانب شرق کاهش دهد، برای حکومت صفوی که غرق در تخیلات و خرافات شده بود، میسر نبود.

بلوچ‌ها با آگاهی بیشتر از اوضاع داخلی ایران و وضع دولت مرکزی در سال‌های پایانی حکومت شاه سلیمان و نخستین سال‌های فرمانروایی شاه سلطان حسین، حملات گسترده‌ای را آغاز کردند و بر شمار مهاجمان نیز افزوده شد. این تمرین‌های مکرر در جنگ و گریز، استعداد و توان سپاه صفوی را به دست رقبای مترصد داده بود. بلوچ‌های مناطق داخلی بلوچستان، به فرماندهی میرخسروشاه دزکی، نیز در این شورش‌ها که به شکل غارت ظاهر شد، شرکت

قندهار را مطیع نماید و شورش آنها را سرکوب کند (لکهارت، ۱۳۶۴: ۵۳). شورش بلوچها در قندهار که موجب کشانده شدن گرگین خان به این منطقه و انتصاب او بر این شهر شده بود، نتایجی داشت که برای ایرانیان بسیار زیانبار بود؛ چرا که از یک طرف باعث شد رابطه تنگاتنگی بین بلوچها و غلجاییها که هم‌مذهب بودند، علیه صفویان به وجود آید و از طرف دیگر، بعد از استقرار گرگین خان در قندهار و فشار او و لشکریانش بر مردم قندهار، ساکنان این شهر در سال ۱۷۰۹ م/ ۱۱۲۰ ق به فرماندهی میرویس، علیه او به پا خاستند و گرگین خان را به قتل رساندند (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۱۳۳؛ سیوری، ۱۳۸۵: ۲۴۱) و مقدمات قدرت‌گیری محمود افغان فراهم شد؛ این تحولات همچنین فرصتی را برای گورکانیان هند فراهم آورد که علاوه بر تقویت موقعیت خود در این نواحی، از مجموعه عوامل موجود ضد صفوی، بیشترین استفاده را ببرند و بتوانند حداقل از قدرت ایران در این منطقه کاسته و دردسره‌های بزرگی را برای حکومت صفوی پدید آورند. در تحلیلی می‌توان گفت که این همسویی منافع و طرح متوجه ساختن نیروهای شورشی برای حمله به داخل ایران، به نوعی برای گورکانیان، صدور بحران از مرزهای غربی هند و درگیرکردن اتباع ایرانی با حکومت خودشان به حساب می‌آمد. گورکانیان متوجه این مهم بودند که اگر این شورشیان به سوی پایتخت و قلمرو صفویه حرکت نکنند، این احتمال ثابت شده تاریخی وجود دارد که قلمرو خودشان، مورد هجوم این نیروی متراکم شده قرار گیرد.

۵. عملکرد بلوچها مقارن زوال صفویه

بعد از ماجرای گرگین خان در قندهار و قدرت‌یابی

مقتول را به نشانه پیروزی به اصفهان فرستاد (لکهارت، ۱۳۶۴: ۵۳). مادر شاه سلیم پس از اطلاع از مرگ فرزندش به فحاشی علیه صفویان پرداخت که در نتیجه کیوانمیرزا دستور داد تا دو پای وی را به درخت نخل بسته و وی را دو شقه نمایند. پس از پیروزی کیوان میرزا بر بلوچها، وی مورد تشویق شاه سلطان حسین قرار گرفت و منصب دیوان‌بیگی اصفهان به او تفویض شد. با وجود شکست بلوچها در جنگ کیوانمیرزا، طغیانها ادامه یافت و گرگین خان نیز به دلیل تداوم این‌گونه حملات در مقام خود در کرمان ابقاء شد (کرمانی، ۱۳۸۴: ۳۳۲-۳۳۳).

حقیقت آن است که رقابت‌های بلند مدت صفویان و گورکانیان بر سر تسلط بر شهر استراتژیک قندهار تأثیرات سوئی در بافت قبایل هم‌پیمان با ایران ایجاد کرده بود. مقارن این ایام غلجاییها که سنیان متعصبی بودند، برای بی‌اثر گرداندن فشارهای مذهبی صفویان با گورکانیان هند کنار آمدند. آنها ابتدا قصد نداشتند علیه صفویان شورش کنند؛ اما تغییر ناگهانی این سیاست زمانی پیش آمد که در نتیجه حمله بلوچها والی قندهار، عبدالله خان، نتوانست مقاومت کند (سیوری و دیگران، ۱۳۸۰: ۱۲۷). عبدالله خان فردی بسیار حریص بود و از مردمان این مناطق مالیات زیادی می‌گرفت. در این اوضاع و احوال در اوایل تابستان ۱۷۰۲ م/ ۱۱۱۴ ق عده‌ای از بلوچها به رهبری میرسمندر به پادگان قندهار حمله کردند و نیروهای دولتی را در این شهر درهم شکستند، وقتی این خبر به اصفهان رسید شاه که متوجه خدمات گرگین خان و برادرش در جنگ با بلوچها بود، به گرگین خان فرمان داد که بی‌درنگ به قندهار بشتابد و در این حال او را به فرماندهی کل قوا منصوب کرد. گرگین خان توانست بلوچهای

محمود افغان، وی اولین حملات خود را از شهر کرمان آغاز کرد (سایکس، ۱۳۸۰: ۳۲۰). حاکم کرمان در آن زمان حسین‌خان سیستانی بود. وی چون در خود توانایی نبرد با محمود افغان را نمی‌دید، از جنگ خودداری کرد و متواری شد و عملاً حکومت نیابتی صفویان بر بلوچستان با این فرار، از بین رفت و شورشیان در بلوچستان خود را با غلجاییان که از شرق می‌آمدند، همراه یافتند. بعد از مدتی کدخدایان و بزرگان کرمان به همراه کلاتر و داروغه به استقبال محمود غلجایی رفتند و او را وارد شهر کردند (مرعشی، ۱۳۶۲: ۵۳)؛ علاوه بر این، سکنه زرتشتی شهر نیز که از ظلم متعصبان در اواخر عهد صفوی، به‌جان‌آمده بودند، در تسخیر شهر به محمود افغان یاری رساندند (حدیث نادرشاهی، ۱۳۵۶: ۱۲۹). محمود به مدت نه ماه در کرمان باقی ماند. درباره بازگشت محمود از کرمان به قندهار، نویسندگان اختلاف نظر دارند. مثلاً کروسینسکی می‌گوید:

سلطان حسین به لطفعلی‌خان برادرزاده فتحعلی‌خان اعتمادالدوله که به عزم تسخیر، سپاه بزرگی جمع کرده بود، دستور داد با محمود وارد جنگ شود، افغان‌ها شکست سختی خوردند و مجبور شدند به قندهار بازگردند (کروسینسکی، ۱۳۶۸: ۵۰-۵۴)؛

اما میرزا مهدی‌خان دلیل اصلی بازگشت شتاب‌زده محمود را فتنه‌ای می‌داند که در قندهار رخ داده بود (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۸). مقارن بازگشت محمود افغان از کرمان به قندهار، امیر شهادت‌خانی، ظاهراً به خونخواهی شاه سلیم قیام نمود و شهر کرمان را محاصره کرد و دهات اطراف را غارت نمود (ناصری‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۰۷). حاکم وقت، ابراهیم‌خان، که پیش‌از‌حد ضعیف شده بود و توان مقابله با بلوچ‌ها را نداشت، به داخل شهر عقب‌نشینی کرد و به‌ناچار

با بلوچ‌ها قرار گذاشت که دوازده هزار تومان باج به آنها بدهد تا کرمان را ترک کنند و این پول می‌بایست از طریق وضع مالیات اضافه از مردم، زرتشتیان، بازرگانان هندی و کارگزاران شرکت‌های خارجی تهیه می‌شد (فلور، ۱۳۶۷: ۹۹-۱۰۲). بر این اساس، دلیل اصلی مخالفت زرتشتیان با حکومت صفوی علاوه بر ناراضی و ناامیدی، فشار مالی، نیز می‌توانست باشد.

گزارش‌های کارمندان کمپانی هند شرقی هلند از این سال‌ها، بهترین منبع برای شناختن وضعیت بلوچستان و حملات بلوچ‌ها به شمار می‌رود. در سال ۱۷۱۹ م/ ۱۱۳۱ ق دویست نفر بلوچ برای گرفتن مواجب پرداخت‌نشده خود به رهبری پیرمحمد نامی به کرمان آمدند و چون شهر را آشفته دیدند، دست به تاراج و غارت گشودند و کسانی را که به مقابله با آنها برآمدند، کشتند و با غنائم بسیار از شهر بیرون رفتند؛ که این مسئله سبب شورش حاجی محمد کرباس‌فروش در کرمان شد و مردم حاکم برگزیده صفوی را بیرون کردند (کرمانی، ۱۳۸۴: ۸۹). این گروه، از بلوچ‌های ساکن اطراف کرمان، بعد از حمله به کرمان با عده‌ای از افغان‌ها همراه شده تا حدود لار و جهرم را تاراج کردند و وحشتی عظیم در آن نواحی پدید آورده تا نزدیکی بندرعباس پیش رفتند و بی‌آنکه در راه به مانعی برخورد کنند، تا یک میلی شهر را تاراج کرده و آنچه را قادر به حمل آن نبودند، نابود ساختند و به آتش کشیدند (فلور، ۱۳۶۵: ۴۵). البته در خصوص همکاری بلوچ‌ها با محمود افغان می‌توان گفت گرچه در ماجرای گرگین‌خان روابط بلوچ‌ها و افغان‌ها تنگاتنگ شده بود، این به آن معنا نیست که بین آنها اتحادی برقرار شده بود بلکه می‌توان آنها را در دو مسئله با یکدیگر همانند دانست: یکی غارت و

(۷۰)، به نحو چشمگیری در زمان شاه سلطان حسین از بین رفت و به علت ناتوانی و سستی دولت، راهزنی امری عادی گردید. بلوچ‌ها به علت خشکی سرزمین و خست طبیعت، مانند هر قوم درمانده‌ای، به هجوم و غارت دست گشودند. در منابع آمده است که ساکنان سرحد، ریگ، سیستان و هودیان راه را برای غارتگری بلوچ‌ها و عشایر افغانی که در مشرق آنان مقیم بودند، باز کردند (رهر برن، ۱۳۵۷: ۱۷). این تاخت‌وتاز بلوچ‌ها نامشدرناه‌رادرپی داشت و همین مسئله سبب شد که مسیر کاروان‌های هند عوض شود. کاروان‌ها به جای عبور از کرمان ناامن، از سیستان و فراه و هرات عبور می‌کردند و کاروان‌های دریایی بندرعباس و بوشهر نیز از طریق سیرجان و لار و ابرقو و یزد به اصفهان می‌رفتند. عایدات عمده کرمان در دوره صفویه از راه تجاری بندرعباس بود و هجوم بلوچ‌ها و بی‌توجهی دربار اصفهان باعث شد تا فقر دامن کرمانیان را بگیرد (باستانی پاریزی، ۱۳۵۷: ۲۶۲). از آنجایی که غلات از کرمان به اصفهان می‌فرستادند، در زمان محاصره اصفهان توسط غلجاییان، صفویان با کمبود مواد غذایی روبه‌رو شدند، قحطی و خشکسالی شروع شده بود از ایالات کمک خواستند. ایالت کرمان به علت آنکه قبل از حمله غلجاییان به اصفهان، به خاطر تاخت و تاز بلوچ‌ها ضعیف شده بود، نتوانست کمک کند؛ بنابراین بلوچ‌ها در بسیاری از ناامنی‌های شرق ایران در دوره پایانی صفویه نقش داشتند که پیامدهای جدی برای دولت صفویه به دنبال داشت و در نهایت سلسله صفویه سقوط کرد. وضع اجتماعی و اقتصادی کرمان از عوامل سقوط سلسله صفویه بود، زیرا کرمان در خط مقدم جبهه طغیان و شورش بلوچ‌ها و غلجاییان قرار داشت (مشیزی، ۱۳۶۹: ۸-۹).

تعصبات حاکم بر جامعه ایران در دوره صفویه

دیگری اشتراک مبارزه علیه حکومت صفویان. در اواخر تابستان ۱۷۲۱ م/ ۱۱۳۳ ق. محمود افغان در دومین حمله خود به کرمان موفق شد این شهر را بگشاید. بنا به گزارش رئیس کمپانی هند شرقی هلند در اصفهان، در این سال دو لشکر به فرماندهی اسدالله‌خان به‌سوی مشهد و دیگری به فرماندهی محمدرخان به‌سوی کرمان رهسپار شدند و در هر دو سپاه گروه‌هایی از بلوچ‌ها شرکت داشتند. در زمان حمله محمود افغان به اصفهان، بلوچ‌ها از محمود افغان حمایت کردند (لکه‌هات، ۱۳۶۴: ۱۵۲؛ فلور، ۱۳۶۵: ۴۹-۶۵) و چنین بود که نتیجه سیاست‌های نسنجیده حکومت صفویه، به‌خصوص نیابتی کردن حکومت در بلوچستان که به جای حکومت مستقیم به کار گرفته شده بود، سبب شورش بخشی از مردم ایرانگشت و این شورش‌ها در حکم هموار نمودن هجوم غلجاییان به پایتخت صفویه و سرانجام سقوط سلسله صفویه شد. اگرچه این حکومت از سال‌ها پیش از درون ضعیف شده بود، اما عدم وجود حکومت محلی قدرتمند و مشروع در محل نیز سرعت این سقوط را افزایش داد. می‌توان گفت اگرچه اصلاحات شاه‌عباس اول در کوتاه‌مدت سبب حل مشکلات و شکوفایی حکومت صفویه گردید اما در درازمدت با تغییر روش حکومت نتایج زیان‌باری به همراه آورد؛ چنانچه در زمان جانشینان شاه‌عباس، به علت ضعف شاهان صفوی، نیروی نظامی ایالات مرزی ضعیف و تعداد آنها به شدت کم شد و در پاره‌ای از نواحی سرحدی نه تنها سپاهیان به دست فراموشی سپرده شدند بلکه شغل سستی مزدداری و راهداری نیز مغفول ماند و ناامنی راه‌ها جلوگر شد (لکه‌هات، ۱۳۶۴: ۵۱). امنیت نسبی راه‌ها که در زمان همه جانشینان شاه‌عباس تا سلطان حسین وجود داشت (تاورنیه، ۱۳۶۹:

که شاه سلطان حسین تاج شاهی را بر سر محمود می‌گذاشت و به او می‌گفت: «فرزندم به‌موجب گناهان من خداوند مرا بیش از این لایق سلطنت نمی‌داند.» سردار بلوچی که همراه محمود بود، با مشاهده این کار شاه، به او نزدیک شد و گفت: «چرا چنین کردی؟ و با تسلیم خود چه روزی بر سر ما آوردی، ما را این‌سان خراب نموده و ما را بنده و برده محمود ساختی» (گیلاننتر، ۱۳۴۴: ۶۲). این روایت نشانگر آن است که بلوچ‌ها از آنچه به وقوع پیوسته بود (سقوط اصفهان) رضایت چندانی نداشتند.

۶. عملکرد و رفتار افغانان با بلوچ‌ها پس از

سقوط پایتخت صفویان

حقیقت آن بود که با سقوط اصفهان به دست محمود افغان، نه تنها تغییر خاصی در وضعیت اداره حکومت در بلوچستان اتفاق نیفتاد، بلکه همان حضور نیم‌بند حکومت نیابتی کرمان نیز از بین رفت. خواسته بلوچ‌ها حضور مستقیم حکومت در بلوچستان بدون هیچ واسطه برای آبادانی و ایجاد وضعیت بهتر و بازگشت به موقعیت یک ایالت صاحب والی و دارای شأن و شوکت بود اما این وضعیت ناپایدار حکومت غلجایی و خست محمود افغان در توجه مالی به اقوام بلوچ به تدریج آنان را از این نورسیده تازه بر تختگاه نشسته ناامید کرد. با وجود اینکه عده قابل‌توجهی از بلوچ‌ها پس از سقوط اصفهان از محمود افغان جدا شدند و به مسکن خود بازگشتند اما عده‌ای از آنها همراه افغان‌ها باقی ماندند، و اما چون به اهداف خود نرسیدند با افغان‌ها به مخالفت پرداختند. از جمله آن‌ها می‌توان به محمدخان و میرعبدالله‌خان بلوچ اشاره کرد. محمدخان بلوچ از سرکردگان بلوچی بود

و خشونت‌های صفویان در برابر اقلیت‌های مذهبی در تحریک و شورش بلوچ‌ها و غلجاییان بی‌تأثیر نبودند و برخی از شورش‌هایی که در سال‌های پایانی سلطنت صفویان صورت گرفت دارای انگیزه‌های مذهبی بودند (لکهارت، ۱۳۶۴: ۶۲). در دوره صفویه مذهب رسمی ایران تشیع بود و در نواحی مرکزی ایران این امر پذیرفته شد اما در نواحی مرزی و نیز در خارج از آن نه، چنانچه یکی از علت جنگ‌های متعدد صفویان با عثمانیان و ازبکان. میز افغان‌ها و بلوچ‌ها اختلافات مذهبی بود. علاوه بر این، بدرفتاری و سخت‌گیری‌های مذهبی با افغان‌ها و بلوچ‌ها از دیگر مسائلی بود که سبب عصیان و شورش آنها گردید. بعد از سقوط اصفهان، بلوچ‌ها وظیفه خود را پایان‌یافته می‌دیدند؛ زیرا توانسته بودند از صفویه و کرمان که پایگاه حمله به بلوچستان بود، انتقام بگیرند و بعد از انتقام گرفتن از دشمنان خود، دست از حمایت افغان‌ها برداشتند و تصمیم به بازگشت گرفتند. در نتیجه گروه کثیری از محمود افغان جدا شدند و از اینجا بود که پشت محمود خالیماند و شکست‌های غلجاییان شروع شد (دریا گشت، ۱۳۷۰: ۱۷). به نظر می‌رسد که اختلافاتی بین بلوچ‌ها و محمود افغان بروز کرده است چراکه آنان در این زمان و پس از سقوط صفویه نارضایتی خود را از وضع موجود نشان می‌دهند. در مورد پیوستن بلوچ‌ها به افغان‌ها می‌توان گفت به دست آوردن منافع مادی و غنائم، دلیل اصلی این همراهی بوده است، چراکه وقتی بلوچ‌ها ملاحظه کردند ثروت‌های به‌دست‌آمده از فتح اصفهان عازم قندهار می‌شود (فلور، ۱۳۶۵: ۲۰۴-۲۱۰)، متوجه فریب شده و این ندامت را هنگام روبه‌رو شدن با شاه سلطان حسین بیان داشتند. به هنگام سقوط اصفهان و زمانی

کوروش صالحی، زینب بلوچی نژاد: بلوچستان و نقش آن در تحولات سیاسی اواخر دوره صفوی و پیامدهای آن ۱۰۳

دادن مراسمی در دشت مغان، موفق گردید سلسله صفویه را منقرض و سلسله افشاریه را بنیان‌گذاری نماید (تهرانی، ۱۳۴۹: ۴۵).

میرعبدالله‌خان بلوچ در آشفتگی‌های پس از سقوط صفویه در قسمت‌های شمال شرقی بلوچستان قدرت را در دست داشت و بعد از اینکه محمد میرزای صفوی ادعای سلطنت نمود، به وی پیوست و بنا به گزارشی حدود هفت تا هشت هزار بلوچ در این ماجرا به محمد میرزا پیوستند (فلور، ۱۳۶۷: ۱۰۸)، که البته محمد میرزا موفقیتی به دست نیاورد. عبدالله‌خان در زمان اشرف افغان سر ناسازگاری گذاشت و شورش کرد. با ظهور نادر و شکست‌های پی‌درپی که به افغان‌ها وارد ساخت، بلوچ‌ها نیز در بیرون راندن افغان‌ها از مناطقی که به دست گرفته بودند، با او همکاری کردند و اشرف افغان که بعد از شکست از نادر به طرف افغانستان متواری بود، توسط گروهی از بلوچ‌های خاران به قتل رسید (حزین، ۱۳۳۲: ۸۹، مرعشی، ۱۳۶۲: ۸۰). نادر به هنگام محاصره هرات در سال ۱۱۴۳ ق سفیری نزد عبدالله‌خان بلوچ که حاکم بخش شمالی بود، فرستاد و از او خواست که همراه نیروهایش برای حمله به قندهار آماده باشد، اما عبدالله‌خان در حالی که مشغول تدارک سفر قندهار و پیوستن به نادر بود، در جنگ با خدایارخان، حاکم سند، کشته شد (سپاهی، ۱۳۸۵: ۴۵-۴۶). با این حال، سخت‌گیری‌ها، بدرفتاری‌ها، لشکرکشی و گروگان‌گیری حکمرانان کرمان و بم علیه بلوچ‌ها و فقر و سختی معیشت و عدم رسیدگی به اوضاع مردمان این دیار باعث بروز ناامنی و غارت و چپاولگری شد. گزارش‌ها نشان می‌دهد که بعضی از سران بلوچ از این حرکات تبری می‌کردند و حتی شیخ جمشید و بعضی جماعت سرحدی و لاشاری به کرمان آمدند و پیشکش برای حاکم کرمان

که در حمله افغان‌ها به اصفهان، سپاه محمود افغان را همراهی نمود، بعد از سقوط دولت صفویه و تسلط محمود بر تاجوتخت پادشاهی ایران، از طرف محمود به حکومت فارس (شیراز) رسید (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۴۲؛ حسینی فسایی، ۱۳۷۸: ۳۳۸). این انتصاب حاکی از موقعیت و جایگاه والای محمدخان بلوچ نزد خان افغان بوده است. بعد از به قدرت رسیدن اشرف افغان، در پی مراسلاتی که بین شاه افغان و عثمانی‌ها ردوبدل شد، محمدخان بلوچ، به‌عنوان سفیر و رئیس هیئت اعزامی، از طرف اشرف به دربار عثمانی عازم شد تا قرارداد صلحی را که بین دو دولت منعقد شده بود، به امضا و تأیید دولت عثمانی برساند (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۲۱). خان بلوچ بعد از بازگشت به ایران به حضور نادر (طهماسب قلی) - که توانسته بود به حکومت افغان‌ها در ایران پایان دهد - رسید. محمدخان با زیرکی و فراست و با مشاهده سقوط دولت افغان‌ها، هدایایی را که از عثمانی به همراه آورده بود، به نادر تقدیم کرد. نادر نیز به‌پاس این اقدام، او را به حکومت ایالت کهگیلویه منصوب کرد (همان: ۱۱۷). در فاصله سال‌های ۱۱۴۲ تا ۱۱۴۶ ق که نادر به نام شاه‌طهماسب دوم به اداره امور کشور می‌پرداخت، خان بلوچ کماکان حکومت کهگیلویه را در دست داشت. محمدخان بعد از شکست‌های اولیه نادر در برابر عثمانی، سر به شورش برداشت (حاجیان‌پور و کامرانی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۳۲). شورش محمدخان بلوچ در دوران پایانی صفویه و تقارن آن با حملات عثمانی‌ها، به‌ویژه استقبال مناطق سنی‌نشین جنوب بنادر از خان بلوچ، شرایط سخت و پیچیده‌ای را فراروی نادر در حصول به قدرت قرار می‌داد، اما نادر با سرکوب شورش محمدخان بلوچ و ترتیب

آوردند (مشیزی، ۱۳۶۹: ۵۶۵). ایجاد مرکزیت سیاسی در بلوچستان و انتخاب یکی از حاکمان محلی به‌عنوان والی این منطقه، بی‌تردید بسیاری از مشکلات صفویان را در بلوچستان کاهش می‌داد و موجب اطمینان مردم منطقه و شکل‌گیری امنیتی پایدار می‌شد. در حقیقت اقدامات جنگی بلوچ‌ها علیه صفویه، واکنشی از روی ناچاری به عدم رسیدگی صفویان به مردمان بلوچ و ظلم‌های مرسوم چندگانه و عدم ایجاد رابطه منطقی و درست با رعایای این خطه از سوی صفویان و همچنین وضعیت جغرافیایی، دخالت‌های حکومت‌های محلی هندوستان و اقوام مترصد شرقی بود.

۷. نتیجه‌گیری

شاه عباس توانست به واسطه حکام کرمان و سیستان به صورت حکومت نیابتی (و نه مستقیم) به اداره امور بلوچستان بپردازد. پس از مرگ شاه عباس، سیاست‌های کجدار و مریز جانشینان وی زمینه نافرمانی‌هایی را در این ایالت به وجود آورد. نحوه اداره ایالات به صورت نیابتی و توسط والی خارج از منطقه و عدم حضور مستقیم حکومت در ایالت، سخت‌گیری‌های مذهبی، فشارهای مالیاتی و ضعف حکومت مرکزی باعث نارضایتی مردم بلوچستان گشت. دولت صفویه به‌طور نسبی نتوانست، امنیت و رونق اقتصادی را که در سایر بخش‌های ایران برقرار کرده بود، با توجه به شرایط خاص اقوام بلوچ و وجود مسائل اقلیمی در منطقه بلوچستان ایجاد نماید. دوری این سرزمین و کم‌توجهی حاکمان این دوره و سیاست‌های نسنجیده‌ی صفویان در تعامل با مردم بلوچستان مانع از آن گردید که آنها بتوانند سیاست مشخص و روشنی را برای اداره این سرزمین در پیش گیرند. اقوام بلوچ نارضایتی خود از حکومت صفوی

را به شکل غارت و تاخت و تاز به نواحی اطراف، از جمله کرمان و یزد، نشان دادند. حقیقت آن است که شورش بلوچ‌ها گویای این واقعیت بود که در اثر عدم تفکر صحیح نقش قبایل مرزنشین از مرزداران به یاغیگری و تهاجم به درون تبدیل شد و توان نیروهای صفوی در قسمت‌های شرقی ایران‌زمین به گرفتاری در مجموعه جنگ و گریزهای مکرر با شورشیان بلوچ صرف گردید. اکنون هر مهاجمی، حتی کم‌توان، می‌توانست به پایتخت صفوی دست یابد. با ظهور محمود افغان در قندهار و شورش علیه صفویان، بلوچ‌های ناراضی شورش محمود را برای رسیدن به آمال خود مناسب دیدند و به آن پیوستند. در پیوستن بلوچ‌ها به افغان‌ها، می‌توان به دو وجه اشتراک بلوچ‌ها و افغان‌ها اشاره نمود: مبانی مذهب مشترک که هر دو قوم سنی مذهب بودند و از فشارهای مذهبی صفویان رنج می‌بردند؛ و اعتراض به حکومت صفویه و همچنین فضای حاکم بر سکونت مرزی. البته منافع مادی و غنائم نیز در همکاری آنان با افغان‌ها بی‌تأثیر نبود. بلوچ‌ها نقش تاثیرگذاری در پیروزی محمود افغان در محاصره اصفهان و زوال دولت صفویه داشتند. با سقوط اصفهان، به‌طور نسبی تغییر خاصی در وضعیت حکومتی بلوچستان اتفاق نیفتاد. یکی از خواسته تاریخی بلوچ‌ها حضور مستقیم حکومت در منطقه بلوچستان بود اما نوع نگاه صفویان به منطقه و به دنبال آن وضعیت ناپایدار حکومت غلجایی، مانع از این تحول شد. بعد از سقوط صفویه، بلوچ‌ها عملکرد واگرایانه‌ای در همراهی با افغان‌ها در پیش گرفتند. آنان در پی اختلافاتی که با محمود افغان پیدا نمودند، سیاست همراهی با رها کردند؛ حتی در زمان حکومت نادر در بیرون راندن افغان‌ها کمک و افری به سپاه نادری کردند و با به قتل رساندن اشرف افغان

کوروش صالحی، زینب بلوچی نژاد: بلوچستان و نقش آن در تحولات سیاسی اواخر دوره صفوی و پیامدهای آن ۱۰۵

وفاداری خود را به حکومت نشان دادند.

تهران: امیرکبیر.

دریاگشت، محمدرسول (۱۳۷۰). *از ماهان تا چابهار*. با

مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی. کرمان: مرکز

کرمان‌شناسی.

رهر برن، کلاوس میثائل (۱۳۵۷). *نظام ایالات در دوره*

صفویه. مترجم کیکاووس جهاننداری. تهران: بنگاه

ترجمه و نشر کتاب.

سایکس، سر پرسبی (۱۳۸۰). *تاریخ ایران*. ترجمه سید

محمدتقی فخرداعی گیلانی. ج ۲. تهران: افسون.

سپاهی، عبدالودود (۱۳۸۲). *بلوچستان در منابع دوره*

صفویه». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. شماره ۲۹ تا ۳۴.

سپاهی، عبدالودود (۱۳۸۵). *بلوچستان در عصر قاجار*

(بررسی اوضاع سیاسی در ابتدای سلطنت قاجار تا

نهضت مشروطه). قم: انتشارات گلستان معرفت.

سربازی، عبدالصمد (۱۳۷۸). *بلوچ و بلوچستان*. ترجمه

محمد سلیم آزاد. انتشارات کردستان. سنندج.

سیوری، راجر (۱۳۸۵). *ایران عصر صفوی*. ترجمه کامبیز

عزیزی. تهران: نشر مرکز.

سیوری، راجر و دیگران (۱۳۸۰). *تاریخ ایران دوره*

صفویان. پژوهش از دانشگاه کمبریج. ترجمه یعقوب

آژند. تهران: جامی.

شاه‌حسین، غیاث‌الدین محمدبن شاه محمود (۱۳۴۴)

احیاءالملوک. باهتمام منوچهر ستوده. تهران: بنگاه

ترجمه و نشر کتاب.

فلور، ویلم (۱۳۶۵). *برافتادن صفویان*. برآمدن محمود

افغان. ترجمه ابوالقاسم سری. تهران: انتشارات توس.

فلور، ویلم (۱۳۶۷). *اشرف افغان در تختگاه اصفهان*

(روایت شاهدان هلندی). ترجمه ابوالقاسم سری.

تهران: توس.

قزوینی، ابوالحسن (۱۳۶۷). *فوائد‌الصفویه*. تصحیح مریم

میراحمدی. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

کاظمیه، اسلام (۱۳۵۷). *چای پای اسکندر*. بی‌جا. رواق.

چاپ سوم.

منابع

استرآبادی، میرزا مهدی خان (۱۳۷۷). *جهانگشای نادری*.

به اهتمام سید عبدالله انوار. تهران: انجمن آثار و

مفاخر فرهنگی.

اسکندریگ منشی ترکمان (۱۳۷۷). *تاریخ عالم‌آرای*

عباسی. به کوشش محمداسماعیل رضوانی. تهران:

دنیای کتاب.

اسکندریگ منشی ترکمان؛ مورخ، محمدیوسف (۱۳۱۷).

ذیل تاریخ عالم‌آرای عباسی. تصحیح سهیلی

خوانساری. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیة.

اولثاریوس، آدام (۱۳۶۹). *سفرنامه اولثاریوس* (اصفهان

خونین شاه صفی). ترجمه حسین کردبچه. تهران:

کتاب برای همه.

باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۵۷). *سیاست و اقتصاد*

عصر صفوی. چاپ دوم. تهران: انتشارات صفی علی شاه.

تاورنیه، ژان‌باتیست (۱۳۶۹). *سفرنامه تاورنیه*.

ترجمه ابوتراب‌نوری. تصحیح حمید شیرانی. اصفهان.

کتاب‌فروشی تأیید و سنایی.

تهرانی، محمدشفیع (۱۳۴۹). *تاریخ نادرشاهی (نادرنامه)*.

به اهتمام رضا شعبانی. ج ۲. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

حاجیان‌پور، حمید؛ کامرانی‌مقدم، علی (۱۳۸۹). «شورش

محمدخان بلوچ در سال‌های ۱۱۴۲ هـ ق تا ۱۱۴۶ هـ

ق: علل و پیامدها». پژوهش‌های تاریخی دانشکده

ادبیات و علوم انسانی - دانشگاه اصفهان. دوره جدید.

سال ۲. شماره ۱ (پیاپی ۵).

حدیث نادرشاهی (۱۳۵۶). تصحیح رضا شعبانی. تهران:

دانشگاه ملی ایران.

حزین، محمدعلی (۱۳۳۲). *تاریخ حزین*. اصفهان:

چاپخانه داد.

حسینی فسایی، میرزا حسن (۱۳۷۸). *تاریخ فارسنامه*

ناصری. تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی.

- کخ، هاید ماری (۱۳۹۰) از زبان داریوش. ترجمه پرویز رجبی. تهران: کارنگ.
- کرمانی، محمدمؤمن (۱۳۸۴). *صحیفه الارشاد* (تاریخ افشارکرمان-پایان کار صفویه). با مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی. تهران: علم.
- کروسینسکی، تادوزیودا (۱۳۶۸). *سفرنامه کروسینسکی*. ترجمه عبدالرزاق دنبلی. با مقدمه و تصحیح مریم میراحمدی. تهران: توس.
- گیلاننتز، پطرس‌دی‌سرگیس (۱۳۴۴). گزارش‌های گیلاننتز یا سقوط اصفهان. ترجمه فارسی محمدمهریار. اصفهان: شهریار.
- لکه‌هارت، لارنس (۱۳۶۴). *انقراض سلسله صفویه و ایام استیلای افغانه در ایران*. ترجمه مصطفی قلی‌عماد. تهران: مروارید.
- مارکوارت، ژوزف (۱۳۶۸). *وهرودوت‌نگ: جستارهایی درجغرافیای اساطیری و تاریخی ایران شرقی*. ترجمه داود منشی‌زاده. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- مخبر، محمدعلی (۱۳۲۵). «بلوچستان». مجله یادگار. سال سوم. شماره ۴-۶. آذر - اسفند.
- مرعشی، میرزا محمدخلیل (۱۳۶۲). *مجمع‌التواریخ*. به تصحیح عباس اقبال. تهران: کتابخانه سنایی و کتابخانه طهوری.
- مروی، محمد کاظم وزیر مرو (۱۳۶۴). *تاریخ عالم آرای نادری*. تصحیح محمدمامین ریاحی. تهران: زوار.
- مشکور، محمد جواد (۱۳۷۱) *جغرافیای تاریخی ایران باستان*. تهران. دنیای کتاب.
- مشیزی، میرمحمدسعید (۱۳۶۹). *تذکره صفویه کرمان*. با مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی. تهران: علمی.
- منجم یزدی، ملاجلال‌الدین محمد (۱۳۶۴). *تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال*. به کوشش سیف‌الله وحیدنیا. تهران: وحید.
- مینورسکی، ولادیمیر (۱۳۶۸). *سازمان اداری حکومت صفوی (تعلیقات بر تذکره‌الملوک)*. ترجمه مسعود رجب‌نیا. تهران: امیرکبیر.
- ناصری نیا، محمدرضا (۱۳۸۸). *شناخت تاریخی بلوچستان (دوره قاجار و قبل از آن)*. تهران: عقیل.
- نصیری، محمدابراهیم بن زین‌العابدین (۱۳۷۳). *دستور شهریاران*. به کوشش محمد نادر نصیری مقدم. تهران: بنیاد موقوفات محمود افشاریزدی.
- وزیری، احمد علی‌خان (۱۳۷۵). *تاریخ کرمان*. تصحیح و تحشیه محمدابراهیم باستانی پاریزی. تهران: علمی.
- همت، محمود (۱۳۷۰). *تاریخ بلوچستان*. زاهدان. انتشارات مکی.
- یزدی، شرف‌الدین (۱۳۳۶). *ظفرنامه*. به تصحیح و اهتمام محمد عباسی. تهران: امیرکبیر.
- Newman, Andrew J. (2006). *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire. Library of Middle East History*. London, UK: I. B. Tauris.
- Matthee, Rudi (2010) *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*, London, UK: I. B. Tauris.